

Bijen en wespen op een gronddepot bij Itteren, zomer 2015

Kees Goudsmit

Inleiding

Op 7 juni 2015 besloot ik, op zoek naar aculeaten, de omgeving van Itteren (Limburg) te bekijken. Ik fietste een landweggetje richting uiterwaarden in, maar dat liep al snel dood op een talud. Omdat er veel kruiden stonden te bloeien besloot ik hier mijn geluk te beproeven. Dit leverde zoveel bijzondere vangsten op dat nog vier bezoeken volgden, waarover dit verslag zal gaan.

Beschrijving en ligging gebied

Itteren is een dorpje aan de Maas en ligt zo'n zes kilometer ten noorden van Maastricht. Aan de noordzijde van het dorp ligt een strook met kleinschalig agrarisch landschap, wat tot voor kort overging in grootschalige akkers en weilanden. Precies op deze grens ligt een gronddepot dat ongeveer van westnoordwest naar oostzuidoost loopt. Parallel hier aan loopt een bloemrijke kade die Itteren tegen hoogwater moet beschermen. Het is hier dat mijn waarnemingen zijn gedaan op een stuk

Figuur 1. Het gronddepot vanuit het zuiden gezien op 25 januari 2009. Beneden het dorp Itteren, daarboven het kleinschalig landschap, daarboven de kade, dan het gronddepot en bovenaan het grootschalige akkerlandschap. (Bron: <http://www.ittereninbeeld.nl/>)

van ongeveer 100 bij 500 meter (Ac. 177-323). Enkele waarnemingen zijn gedaan langs de Maas aan de rand van Itteren (Ac. 176-323). Het gronddepot ligt circa 10 meter boven het maaiveld (45 meter boven NAP) met een vrij steil talud dat op het zuiden is gericht. Direct ten noorden van het depot ligt de tijdelijk verlegde bedding van de Geul en het gebied waar op grote schaal ontgronding plaats vindt.

Ontstaan gronddepot

Na de overstromingen van 1993 en 1995 werd in 2001 het Grensmaas-project in gang gezet. Het idee was om met de opbrengsten van zand en grind: meer natuur, veiligheid en recreatie te creëren. (www.grensmaas.nl). In 2008 ging daadwerkelijk de schop in de grond en werd de deklaag van zo'n drie meter afgegraven rond de dorpen Borgharen en Itteren en opgeslagen bij Itteren (Fig. 1). Deze deklaag bestaat uit een mengsel van zand, klei, zavel, leem en stenen. Onder de deklaag wordt met name grind, maar ook zand gewonnen, waarna het de bedoeling is dat de deklaag wordt teruggestort. Door vertragingen wordt het Grensmaas project pas in 2017 afgerond, wat tot gevolg heeft dat het gronddepot in 2015 nog niet af is gegraven.

Beheer

Er wordt niets gedaan aan beheer op het depot. In augustus 2015 werden er schapenkeutels en vraatsporen gevonden, maar waarschijnlijk waren de schapen onbedoeld ontsnapt van de naastgelegen kade. Er is een betonnen trap aangelegd die naar een uitzichtpunt leidt, van waaruit de grootschalige werkzaamheden ten noorden van Itteren kunnen worden bekeken. Aan de oostzijde (buiten het onderzoeksgebied) liggen grondheuvelds waar nog gestort of afgegraven wordt.

Vegetatie

De begroeiing van het gronddepot heeft een ruderaal karakter met veel distels, andere composieten, schermbloemen en klavers. Distels: vooral kruldistel *Carduus crispus*, akkerdistel *Cirsium arvense* en speerdistel *Cirsium vulgare*. Schermbloemen: veel peen *Daucus carota* en pastinaak *Pastinaca sativa*; beetje gewone berenklauw *Heracleum spondylium*. Composieten: zeer veel echt bitterkruid *Picris hieracioides*; veel grijs havikskruid *Hieracium praelatum*, zomerfijnstraal *Erigeron annuus*, hoge fijnstraal *Conyza sumatrensis* en klein hoefblad *Tussilago farfara*. Op hoge fijnstraal (een exoot) werden geen aculeaten gezien en klein hoefblad was uitgebloeid. Klavers: veel rode -, basterd - en witte klaver *Trifolium pratense - hybridum - repens*. Houtige gewassen: opslag van wilgjes *Salix* spec. en elzen *Alnus glutinosa* en hier en daar braamstruweel *Rubus* spec. Tussen de vegetatie was op veel plekken

de bodem zichtbaar. Hier en daar waren steilkantjes aanwezig en op één plaats was een grotere schaars begroeide plek aanwezig waar onder andere de blauwvleugelsprinkhaan (*Oedipoda caerulea*) voorkwam.

De vegetatie van de kade lijkt meer op onze dijkflora: veel rolklaver *Lotus spec.*, knoopkruid *Centaurea jacea*, veel glanshaver *Arrhenatherum elatius*, een beetje bevernel *Pimpinella spec.*, rapunzelklokje *Campanula rapunculus* en beemdkroon *Knautia arvensis*.

Figuur 2. Zicht op het gronddepot (rechts) de kade (midden) en kleinschalig landschap (links achter). Situatie: 11 augustus 2015. Foto: Kees Goudsmits.

Bespreking van enkele soorten

Er zijn vijf bezoeken gebracht aan het gebied: 7 en 17 juni ; 5 en 24 juli en 11 augustus. De meeste tijd is op het gronddepot doorgebracht alwaar ook de meeste waarnemingen zijn gedaan (Tabel 1 en 2). Verder zijn korte bezoeken gebracht aan de direct aangrenzende kade, een schuurtje, weipalen en het ontgrondingsgebied.

Bijen

Er zijn 71 soorten bijen waargenomen (tabel 1), waarvan 30 soorten op de Rode Lijst staan (Peeters & Reemer 2003). Blauwe zandbij *Andrena agillissima*, op 7 juni werd een mannetje gevangen op een kruisbloemige boven een mooie steilrand van zo'n anderhalve meter hoog in het ontgrondingsgebied. Deze fraaie bij is van slechts drie uurhokken in Zuid – Limburg bekend. Itteren vormt het vierde uurhok en meest noordelijke hiervan. Het vermoeden rees dat de steilrand als nestplaats zou kunnen fungeren. Echter op 17 juni was het hele gebied compleet vergraven inclusief steilrand. Bruine slobkousbij *Macropis fulvipes*, op 5 juli een vrouwtje op de helling

van het gronddepot. Waarschijnlijk nestelde ze hier; grote wederik *Lysimachia vulgaris* werd in het onderzochte gebied niet waargenomen. Ook deze soort is van slechts drie uurhokken in Nederland bekend. Driedoornige metselbij *Hoplitis tridentata*, komt sinds 1993 in Nederland voor en lijkt zich uit te breiden. Op 7 juni werd een mannetje op het depot gevangen en op 24 juli werd een vrouwtje op rolklaver (*Lotus spec.*) op de kade gevangen.

Stipmaskerbij *Hylaeus styriacus*: tussen de vele gehoornde maskerbijtjes *Hylaeus cornutus* vloog soms ook de stipmaskerbij. Vooral de vrouwtjes zijn herkenbaar en vlogen net als de meeste maskerbijen op peen *Daucus carota*. Deze soort breidt zich ook uit maar is vooralsnog beperkt tot Zuid Limburg. Itteren is de meest noordelijke vindplaats van de soort.

Kleine slanksprietmaskerbij, *Hylaeus paulus*. Staat niet op de Rode Lijst vermeld omdat hij pas later als soort is afgesplitst van *Hylaeus gracilicornis*. Komt sinds 1993 in Nederland voor maar was tot dusver alleen bekend van de Sint Pietersberg en Maastricht. Op het gronddepot werden drie mannetjes verzameld op verschillende data en deze locatie vormt daarmee het noordelijkste voorkomen van de soort in Nederland.

Vierbandgroefbij *Halictus quadricinctus*, deze bij staat als verdwenen te boek op de rode lijst en is alleen nog recent bekend van de Bemelerberg. Op 17 juni werd een vrouwtje van kruldistel *Cirsium crispus* gevangen, op 24 juli een mannetje en op 11 augustus weer een vrouwtje. Alle vangsten op het gronddepot. Het lijkt erop dat zich hier een kleine populatie bevindt die meteen ook de noordelijkste is in ons land. Dwerggroefbij *Lasioglossum pygmaeum*, van één van de grootste groefbijen naar één van de kleinste: van de ernstig bedreigde dwerggroefbij werden twee mannetjes gevangen. Het gronddepot is hiermee de meest noordelijke vindplaats in Nederland voor deze soort. Schermbloemzandbij *Andrena nitidiuscula*, deze als verdwenen beschouwd bij werd op 11 augustus op het depot gevonden op een begroeiing van peen *Daucus carota* en echt bitterkruis *Picris hieracioides*. Is slechts van één uurhok bekend (omgeving Maastricht) en wederom is Itteren de meest noordelijke vindplaats voor een soort. Texelse zandbij *Andrena fulvago*, op 7 juni werd een vrouwtje op het depot aangetroffen en op 17 juni werd hier de waarschijnlijke nestparasiet

tweekleurige wesp bij *Nomada integra* gevonden. Het lijkt erop dat beide bedreigde soorten hier een populatie hebben en dat het bloemrijke gronddepot samen met het kleinschalig cultuurlandschap rond Itteren aan hun eisen voldoen.

Langsprietdwergwesp bij *Nomada distinguenda*, deze ernstig bedreigde bij is maar van drie zuidlimburgse uurhokken bekend. Aan de waarschijnlijke gastheer, de op het depot algemeen voorkomende biggenkruidgroef bij *Lasioglossum villosulum* zal het niet liggen. Het gronddepot vormt het meest noordelijke actuele voorkomen van de soort.

Dikbekbehangers bij *Megachile genalis*, op 5 juli werd een vrouwtje bij een houten schuurtje met struweel van braam *Rubus spec.*, meidoorn *Crataegus monogyna* en heggenrank *Bryonia dioica* gevangen. Deze sinds 1993 in Nederland verschenen bij is slechts van twee uurhokken in Limburg bekend. Het ruderaal biotoop van het gronddepot lijkt beter bij de soort te passen, maar dat ligt hier ongeveer vijftig meter vandaan.

Wespen

Er zijn 31 soorten wespen waargenomen (tabel 2). *Microdynerus nugdunensis*, zowel op 7 als 17 juni werd een vrouwtje gevangen van dit kleine ploovleugelwespje. Ze vlogen laag tussen de vegetatie op schaars begroeide plekken van het gronddepot. Deze microleemwesp is slechts bekend van twee uurhokken in Nederland. Op 5 juli werd ook zijn parasiet: *Chrysis gracillima* aangetroffen die al bijna even zeldzaam is. *Odynerus melanocephalus*, in aantal op het gronddepot aangetroffen en bij een steilkantje op het depot werden op 7 juni 3 exemplaren van de waarschijnlijke broedparasiet *Chrysis viridula* aangetroffen, echt een juweel van een goudwesp! *Chrysis viridula* is alleen bekend van de omgeving van Maastricht (vier uurhokken). *Enodynerus dantici*, een grote en gele ploovleugelwesp die op 5 juli en 11 augustus op het depot werd gevangen. De zeldzame soort lijkt enigszins van natuurontwikkeling langs de rivieren te profiteren. Witte roodpootspinnendoder *Episyron albonotatum*, is slechts bekend van één uurhok (Maastricht) en lijkt nu bij Itteren een populatie te hebben. Een vrouwtje op 24 juli en een vrouwtje op 11 augustus, beiden op het gronddepot.

Discussie

In een zes jaar geleden door menselijk handelen gecreëerd biotoop heeft zich een relatief rijke bijen- en wespenfauna ontwikkeld. Met name het aantal zeldzame- en bedreigde soorten is bijzonder te noemen. Dit aantal kan (zal) nog oplopen als het terrein in het voorjaar wordt bezocht. Wat zou hier aan ten grondslag kunnen liggen? Bij de aanleg van het gronddepot en de grootschalige ontgrondingen heeft men het kleinschalige cultuurlandschap rond

het dorp Itteren gespaard. De boomgaardjes, extensief beheerde graslandjes, hagen, schuurtjes, weipalen en bosjes kunnen zowel om te nestelen als te fourageren worden gebruikt. Soorten als texelse zandbij *Andrena fulvago*, de heggenrankbij *Andrena florea* en de houtbewonende bijen en wespen lijken daardoor hun leefgebied te hebben behouden. Het gronddepot heeft een helling die op het zuiden geëxponeerd is, heeft steilranden en veel open plekken en lijkt daar mee geschikt voor veel zuidelijke en warmteminnende aculeaten. De werkzaamheden van het Grensmaas project waren bij Borgharen afgerond en de uiterwaarden daar gaven een enigszins gladgestreken (te netjes afgewerkte) indruk, terwijl het gronddepot een veel slordiger en daardoor gevarieerdere "jizz" liet zien. Het lijkt daardoor veel soorten nestelgelegenheid te bieden. Mogelijk is het ontbreken van begrazing (vertrapping) en ander beheer ook van invloed. Natuurlijk kan de invloed van bloemrijkdom op de bijen- en wespenfauna niet onvermeld blijven. Het lijkt er op dat er van het vroege voorjaar tot het najaar bloemen voorhanden zijn. Door de graafwerkzaamheden ten noorden van Itteren zijn er honderden hectares die tijdelijk 'braak' liggen en al snel begroeid raken en een bloemenzee vormen. Het tijdelijke terrein van het gronddepot bij Itteren lijkt zo voor veel soorten als stapsteen te fungeren of op zijn minst als meest noordelijke voorpost voor veel zeldzame bijen en wespen. Laten we hopen dat ze van hieruit weer andere delen van Nederland weten te koloniseren!

Dankwoord

Jan Smit wordt bedankt voor het determineren van enkele lastige aculeaten.

Summary

During the summer of 2015, a ruderal area near Itteren in South Limburg was explored for aculeates. The temporal ground depot was made 6 years ago by human handling as a result of the Grensmaas project: making the bed of the Maas more safe and natural. A summary of the found species of wasps and bees is presented, as well as their status in the Netherlands and the red list status. Also the biotope and the nearby environment is described. Rare, endangered and southern species were relative abundant. A possible explanation for this result is searched. This area is for a few species the most northern and/or recent finding in the Netherlands and can be a stepping stone for some bees or wasps.

Literatuur

Peeters, T.M.J. & M. Reemer. 2003. Bedreigde en verdwenen bijen in Nederland (Apidae s.l.). - EIS-Nederland, 96 p.

Peeters, T.M.J., H. Nieuwenhuijsen, J. Smit, F. van der Meer, I.P. Raemakers, W.R.B. Heitmans, C. van Achterberg, M. Kwak, A.J. Loonstra, J. de Rond, M. Roos en M. Reemer (2012) De Nederlandse bijen (Hymenoptera: Apidae s.l.). Natuur van Nederland 11.

Naturalis Biodiversity Center & EIS-Nederland, Leiden, 544 p.
www.grensmaas.nl

Tabel 1. Soortenlijst bijen van het gronddepot te Itteren, zomer 2015.

Apidae s.l.	bijen	RL	Z	D	K	C	M
<i>Andrena aglissima</i>	blauwe zandbij	GE	zzz				X
<i>Andrena bicolor</i>	tweekleurige zandbij	TNB	a	X			
<i>Andrena dorsata</i>	wimperflankzandbij	TNB	z	X		X	X
<i>Andrena flavipes</i>	grasbij	TNB	a	X			X
<i>Andrena florea</i>	heggenrankbij	TNB	zz			X	X
<i>Andrena fulvago</i>	texelse zandbij	BE	zz	X			
<i>Andrena labialis</i>	donkere klaverzandbij	BE	zz	X			
<i>Andrena minutula</i>	gewone dwergzandbij	TNB	a	X			
<i>Andrena minutuloides</i>	glimmende dwergzandbij	TNB	zz	X			
<i>Andrena nitidiuscula</i>	schermbloemzandbij	VN	zzz	X			
<i>Andrena ovatula</i>	bremzandbij	KW	z	X			
<i>Andrena pusilla</i>	breedbanddwergzandbij	BE	zzz		X		
<i>Anthidium punctatum</i>	kleine wolbij	KW	zz	X			
<i>Bombus lapidarius</i>	steenhommel	TNB	a	X			
<i>Bombus pascuorum</i>	akkerhommel	TNB	a	X			
<i>Bombus pratorum</i>	weidehommel	TNB	a	X			
<i>Bombus terrestris</i> s.l.	aardhommel s.l.			X			
<i>Chalicodoma ericetorum</i>	lathyrusbij	KW	zz	X			X
<i>Chelostoma florisomne</i>	ranonkelbij	KW	z			X	
<i>Coelioxys mandibularis</i>	duinkegelbij	KW	zz	X			
<i>Daypoda hirtipes</i>	pluimvoetbij	TNB	a	X			
<i>Epeolus variegatus</i>	gewone viltbij	TNB	z	X			
<i>Halictus quadricinctus</i>	vierbandgroefbij	VN	zzz	X			
<i>Halictus scabiosae</i>	breedbandgroefbij	GE	zzz	X			
<i>Halictus tumulorum</i>	parkbronsgroefbij	TNB	a	X			
<i>Heriades truncorum</i>	tronkenbij	TNB	z	X		X	
<i>Hoplitis leucomelana</i>	zwartgespoorde houtmetselbij	TNB	zz	X			
<i>Hoplitis tridentata</i>	driedoornige metselbij	GE	zzz	X	X		
<i>Hylaeus annularis</i>	brilmaskerbij	TNB	z	X			
<i>Hylaeus brevicornis</i>	kortsprietmaskerbij	TNB	z	X			
<i>Hylaeus communis</i>	gewone maskerbij	TNB	a	X			
<i>Hylaeus cornutus</i>	gehoornde maskerbij	TNB	zz	X			
<i>Hylaeus gredleri</i>	zompmaskerbij	OG	zzz	X			
<i>Hylaeus paulus</i>	kleine slanksprietmaskerbij	----	zzz	X			
<i>Hylaeus styriacus</i>	stipmaskerbij	GE	zzz	X			
<i>Lasioglossum laticeps</i>	breedkaakgroefbij	TNB	zz	X			
<i>Lasioglossum lativentre</i>	breedbuikgroefbij	BE	zz	X			
<i>Lasioglossum leucozonium</i>	matte bandgroefbij	TNB	a	X			
<i>Lasioglossum malachurum</i>	groepjesgroefbij	KW	zz	X			
<i>Lasioglossum morio</i>	langkopsmaragdgroefbij	TNB	z	X		X	
<i>Lasioglossum pauxillum</i>	kleigroefbij	TNB	zz	X			
<i>Lasioglossum punctatissimum</i>	fijngestippelde groefbij	TNB	z	X			
<i>Lasioglossum pygmaeum</i>	dwerggroefbij	EB	zzz	X			
<i>Lasioglossum quadrinotatum</i>	steilrandgroefbij	TNB	z	X			
<i>Lasioglossum semiluscens</i>	halfglanzende groefbij	TNB	zz	X			
<i>Lasioglossum villosulum</i>	biggenkruidgroefbij	TNB	a	X			
<i>Macropis fulvipes</i>	bruine slobkousbij	GE	zzz	X			
<i>Megachile centuncularis</i>	tuinbladsnijder	KW	z	X			
<i>Megachile genalis</i>	dikbekbehangersbij	NB	zzz	X			

Megachile versicolor	gewone behangersbij	TNB	z	X			
Megachile willughbiella	grote bladsijder	TNB	a	X	X	X	
Melitta haemorrhoidalis	klokjesdikpoot	TNB	z				
Melitta leporina	klaverdikpoot	KW	zz	X		X	
Nomada alboguttata	bleekvlekwespbij	TNB	z	X			
Nomada distinguenda	langsprietdwergwespbij	EB	zzz	X			
Nomada fabriciana	roodzwarte dubbeltand	TNB	z	X			
Nomada flavoguttata	gewone kleine wespbij	TNB	z	X			
Nomada fucata	kortsprietwespbij	TNB	z	X			
Nomada integra	tweekleurige wespbij	BE	zz	X		X	
Nomada stigma	borstelwespbij	GE	zzz		X		
Nomada zonata	variabele wespbij	GE	zzz	X			
Osmia caerulea	blauwe metselbij	KW	z	X	X		X
Osmia leaiana	kauwende metselbij	BE	zz	X			
Osmia niveata	zwartbronzen houtmetselbij	BE	zz	X			
Sphecodes albilabris	grote bloedbij	TNB	z	X			
Sphecodes ferruginatus	roestbruine bloedbij	KW	zz	X			
Sphecodes monilicornis	dikkopbloedbij	TNB	a	X			
Sphecodes niger	zwarte bloedbij	KW	zzz	X			
Sphecodes pellucidus	schoffelbloedbij	TNB	a	X			
Sphecodes puncticeps	grote spitstandbloedbij	TNB	z	X			
Stelis phaeoptera	zwarte tubebij	BE	zz	X		X	

D = gronddepot

K = kade

C = cultuurlandschap

M = Maas (ruderaal)

RL = Rode Lijst

VN = verdwenen

EB = ernstig bedreigd

BE = bedreigd

KW = kwetsbaar

GE = gevoelig

TNB = thans niet bedreigd

OG = onvoldoende gegevens

Z = Zeldzaamheidsklasse

a = algemeen

z = vrij zeldzaam

zz = zeldzaam

zzz = zeer zeldzaam

Tabel 2. Soortenlijst wespen van het gronddepot te Itteren, zomer 2015.

Vespidae	plooi vleugelwespen	ST	D	C	
Ancistrocerus gazella		va	X		
Ancistrocerus oviventris		ma	X		
Euodynerus dantici		zzz	X		
Microdynerus nugdunensis		uz	X		
Odynerus melanocephalus		zzz	X		bedreigd
Vespa crabro	hoornaar	va	X		
Sapygidae	knotswespen				
Sapyga clavicornis	gewone knotswesp	ma		X	
Sapygina decemguttata	kleine knotswesp	vz		X	
Mutillidae	mierwespen				
Myrmosa atra	bruine mierwesp	va	X		
Smicromyrme rufipes	gewone mierwesp	a	X		
Tpiliidae	keverdoders				
Tiphia femorata	gewone keverdoder	va	X		
Pompilidae	spinnendoders				
Anoplius viaticus	roodzwarte borstelspinnendoder	a	X		

<i>Caliadurgus fasciatellus</i>	tuinspinnendoder	va	X		
<i>Episyron albonotatum</i>	witte roodpootspinnendoder	uz	X		bedreigd
<i>Pompilus cinereus</i>	grijze spinnendoder	a	X		
Crabronidae	graafwespen				
<i>Astata boops</i>	grote wantsendoder	ma	X		
<i>Cerceris quinquefasciata</i>		ma	X		
<i>Crossocerus cetratus</i>		va	X		
<i>Diodontus luperus</i>		zz	X		
<i>Diodontus tristis</i>		va	X		
<i>Ectemnius lapidarius</i>		va	X		
<i>Gorytes fallax</i>		zz	X		
<i>Mimesa lutaria</i>		va	X		
<i>Passaloecus corniger</i>		va	X		
<i>Philanthus triangulum</i>	bijenwolf	a	X		
Chrysididae	goudwespen				
<i>Chrysis grasillima</i>		uz	X		bedreigd
<i>Chrysis viridula</i>		zzz	X		bedreigd
<i>Elampus constrictus</i>		?	X		
<i>Hedychrum gerstaeckeri</i>		ma	X		
<i>Hedychrum nobile</i>		a	X		
<i>Trichrysis cyanea</i>		a	X		

ST = Status

- a = algemeen
- va = vrij algemeen
- ma = minder algemeen
- z = vrij zeldzaam
- zz = zeldzaam
- zzz = zeer zeldzaam
- uz = uiterst zeldzaam
- ? = status onbekend